

भलेपणाची किंमत

हा देश तसा फार व्यवहारी. 'यू डोन्ट गेट एनीथिंग फॉर नथिंग,' पण भलेपणाचीही किंमत द्यावी लागत असेल असे मला वाटले नव्हते. माझ्या मैत्रीणीच्या - तोषाच्या भावी नवन्याला-विंदुला ती किंमत द्यावी लागली. त्याचे असे झाले

माझी बंगाली मैत्रीण तोषा आजकाल खूप आनंदात होती. लवकरच ती, तिच्या नेपाळी मित्रावरोवर - विंदुवरोवर विवाहवद्ध होणार होती. आजही ती अद्भुत विश्वात वावरत असल्याच्या आविर्भावात माझ्या रुममध्ये आली व म्हणाली, 'उषा या वर्तमानपत्रातील वेंडिंग गाऊन्सच्या जाहिराती पाहून ठेव. आज संध्याकाळी आपण माझी विशेष खरेदी करायला जाऊ,' तोषा नेहमी आज्ञावजा विनंती करीत असे. तिच्या मैत्रीत कोणती ताकद होती कुणास ठाऊक? पण ती दुसऱ्या व्यक्तिला आपल्या मैत्रीचा अधिकार निरपवादपणे कबूल करायला लावीत असे. तोषा जितक्या अनाहूतपण आली, तितक्याच अनौपचारिकपणे गेली.

मी स्टुडन्ट न्यूजपेपरची पाने उलटू लागले. जाहिरातीच्या पानावर नजर फिरवताना 'पर्सनल्स' या मर्थलचाखाली आलेल्या एका जाहिरातीने लक्ष वेधून घेतले, 'नीड व्हॉलन्टियर टू फादर माय चाईल्ड, संध्याकाळी सहा ते आठ या वेळात संपर्क साधा, फोन नंबर ३५५-३८६१. एखाद्या कुमारी माता असलेल्या विद्यार्थिनीने दिलेली ही जाहिरात असावी असा तर्क मी केला. येथील व्यक्तिस्वातंत्र कोणत्या दिशेने धावते आहे हे मला कळेना. फ्री सोसायटी व व्यतिक्वाद यांच्या आधारे फुललेले या विद्यार्थिनीचे व्यक्तित्व खच्या अर्थाते स्वतंत्र आहे की, आधाराच्या गरजेचे गुलाम हे माझ्या मनात विचार तरळले. मी दुसरी जाहिरात

वाचली, आत्म्याचा पुर्नजन्म – द रिवर्थ ऑफ अ सोल या मथळच्या-
खाली लिहिले होते, आयुष्यातील अनेक अनिश्चितता स्वीकारा. आजच्च
परवडण्या जोग्या किंमतीत कबरस्थानात स्वतःसाठी जागा विकत घेऊन
ठेवा, तुमच्या मुलावाळांसाठी इतकी सुयोग्य भेट दुसरी असू शकेल का ?
पुढे संपर्क साधण्यासाठी पत्ता दिला होता. त्याच्या शेजारच्या कॉलममध्ये
वैडिंग गाऊन्सची सुवक जाहिरात होती. पहिला विवाह असेल तर गाऊ-
नची किमत १४०० डॉलर्स, सेंकंड टाईम अराऊंड गाऊनची किमत ४००
डॉलर्स, थर्ड टाईम अराऊंड, पेपर गाऊनची किमत १४० डॉलर्स.
पेपर नॅपकिन्स, पेपर प्लेटस, पेपर कप्सप्रमाणे पेपर गाऊनही मिळतो
हे मला माहित नव्हते. फक्त एकदाच वापरलेल्या सेंकंड हॅंड गाऊनच्या
जाहिरातीही होत्या. विवाहासारख्या शुभ घटनेसाठी आवश्यक वस्तुना
अत्यंत व्यवहारी रूप आल्याचे या जाहिरातीतून जाणवले. तोषासाठी
आवश्यक असलेली ती जाहिरात सापडताच मी स्टुडंट न्यूज पेपर बाजूला
ठेवला.

परदेशात उच्च शिक्षणासाठी आलेले भारतीय, नेपाळी, पाकि-
स्तानी, कोरियन, चायनीज, जपानी विद्यार्थी-विद्यार्थिनी अल्पसंख्यांक
असल्यामुळे व देशापासून, कुटुंबियापासून दूर आहोत या समान भावने-
मुळे भावनिकदृष्टच्या जवळ येत. काहींच्या मैत्रीचे तर विवाहवद्ध होण्या-
इतपतच्या जवळीकीत रूपांतर होई. तोषा आणि विदुची मैत्रीदेखील
विवाहाच्या दिशेने पावले टाकू लागली होती. तोषा होस्टेलमध्ये राहत
असे व विदु त्याच्या मित्रावरोवर कमी भाडे असलेल्या, युनिव्हर्सिटीच्या
अपार्टमेंट कॉम्प्लेक्समध्ये. या दोघांवहूल विचार करीत असतानाच
फोनची घंटा वाजली. फॉरेन स्टुडंट्स अँडब्हायझरने थोडक्यात मीटिंगचे कारण सांगितले. ते
ऐकून सर्वांनाच धक्का वसला. काही महिन्यांपूर्वी विदुच्या शेजारच्या

आज संध्याकाळी तोषा व मी वधूवेषाची खरेदी करण्यासाठी
जाणार होतो पण त्या त्रहजु भावनांवर हच्चा घटनेमुळे उल्कापात झाला.
फॉरेन स्टुडंट अँडब्हायझरने थोडक्यात मीटिंगचे कारण सांगितले. ते
ऐकून सर्वांनाच धक्का वसला. काही महिन्यांपूर्वी विदुच्या शेजारच्या

अपार्टमेंटमध्ये राहणाऱ्या विद्यार्थिनीचे पोट एकाएकी खूप दुखू लागले. विदु व त्याच्या मित्राने तिला हेल्थ सेंटरमध्ये नेले, तिच्या सात वर्षांच्या कावऱ्याबाबन्या झालेल्या मुलीची समजूत काढली, तिला खाऊ दिला.

डॉक्टरांनी अँपॅन्डिकसचे आँपरेशन त्वरीत होणे आवश्यक आहे हे ठरविल्यामुळे त्या विद्यार्थिनीच्या विनंतीनुसार, तिला मदत करण्याच्या शुद्ध हेतुने, विदुने व त्याच्या मित्राने, ती हॉस्पिटलमधून घरी परतेपर्यंत तिच्या मुलीची काळजी घेण्याचे कबूल केले. ती वरी होऊन घरी आली. मागच्या महिन्यात विदुच्या वाढदिवसाला त्या लहान मुलीच्या हाताने तिने विदुला भेटवस्तुही दिली व आज सकाळी तिनेच विदुविरुद्ध पोलिस स्टेशनमध्ये तक्रार केली व चाइल्ड मोलेस्टेशन 'Child Molestation'च्या आरोपाखाली पोलिस विदुला अटक करून घेऊन गेले. सर्वांनी उद्या अकरा वाजता कोर्टीत हजर राहावे असे अँडव्हायझरने सांगितले आणि मीटिंग संपली. विदुचे जवळचे मित्र, वर्गातील मुलेमुली, मुख्याध्यापक, विदुच्या चारित्यासंबंधी कोर्टीत साक्ष देणार होते व त्यानंतर कोर्ट जे ठरवेल त्यावर विदुचे भविष्य अवलंबून होते.

मी येथे आले त्यादिवशी माझे अमेरिकन प्रोफेसर म्हणाले होते, "उषा येथील विद्यार्थीं खूप फ्रेन्डली आहेत पण त्यांच्यामध्ये जीवाभावाचा मित्र वा मैत्रीण मिळणे मात्र अतिशय कठीण आहे." त्यांच्या विधानातील सत्यता आज पुरेपूर पटली होती. येथील स्थानिक विद्यार्थ्यांनी परदेशीय विद्यार्थ्यांना आत्मीयता, आपुलकी विश्वास द्यायचा की, त्यांचा असा विश्वासघात करायचा? मला वाटायचे स्त्री, दया व सहानुभूतीची प्रतिमा असते. दुसऱ्यांच्या उपकारांची जाणीव टेवण्याची क्षमता स्त्रीमध्ये अधिक असते, पण या विद्यार्थिनीतील ती स्त्री सुलभ भावना कुठे हरवली? उलट सुलट विचार माझा मेंदू कुरतडू लागले.

दुसरा दिवस उजाडला. स्टुडंट न्यूज पेपरमध्ये विदुसबंधातील वातमी पहिल्या पानावर छापली होती. पूर्ण चौकशी होण्यापूर्वी अशी वातमी विद्यार्थी संपादकाने का छापावी? हे मला कळेना. व्यक्तिस्वातंत्र्याचा अतिरेक, हेच त्याचे उत्तर होते. तोषा व मी कोर्टीत पोहोंचलो. विदुचे वर्गमित्र, जवळचे मित्र, मुख्य प्राध्यापक व सात वर्षांची मुलगी

यांच्या साक्षी झाल्या. एके दिवशी आंघोळ झाल्यावर विदुने, या लहान मुलीला कपडे घालायला मदत केली, हे गप्पांच्या ओघात तिने, आईला सांगितले, या घटनेचा, त्या मुलीच्या आईने विपर्यास केला होता. तीन हजार डॉलर्स जामिन देऊन, विदुची सुटका झाली. पोलिस कस्टडीतून तो वाहेर आला. एक रात्र का होईना त्याला तुरुंगात घालवावी लागली. जामिनासाठी तीन हजार डॉलर्स, ट्रेडिट युनियनमधून कर्जाऊ घेताना, सही करणारे विदुचे अमेरिकन प्रोफेसर व भारतीय वर्गमित्र मला फार, फार मोठे वाटले. विदु निरपराध सुटला नसता तर नेमलेली सजा भोगून होताच त्याला डिपोर्ट केले असते, या नुसत्या कल्पनेनेच अंगावर शहारे आले.

या घटनेला सहा महिने झालेत. आपल्या गरजेच्या वेळी, आपल्याला मनःपूर्वक मदत करणाऱ्या व्यक्तिच्या आयुष्यावर, आपल्या बेजवावदार फिर्यादीचा किती गंभीर परिणाम झालाय याची ओङ्करती तरी कल्पना त्या विद्यार्थिनीला असेल का? या मला सताविणाऱ्या प्रश्नाचे उत्तर मिळविष्यासाठी, मी नकळत त्या विद्यार्थिनीवावत थोडी वहूत माहिती मिळविली. वयाच्या सोळाव्या वर्षी तिने केलेले लग्न, 'मास प्रोड्यूसड मॅरेज—Mass produced marriage नव्हते तर इनसाईड आऊट रोमॅटिक कॉम्प्लेक्स मॅरेज—Inside out romantic Complex marriage होते. मास प्रोड्यूसड मॅरेज म्हणजे सर्व लग्न करतात व टिकवितात म्हणून आपणही लग्न करायचे व टिकवून दाखविष्याचा प्रयत्न करायचा. इनसाईड आऊट रोमॅटिक कॉम्प्लेक्स मॅरेज म्हणजे दोन व्यक्ति फक्त प्रेमासाठी एकत्र येत नाहीत तर व्यावहारिकपणे, पावले जमिनीवर घटू रोवून जवावदारीने सहजीवन जगण्यासाठी शपथबद्ध होतात. प्रणयभावना किंवा प्रणय या शट्टाचे व्याकरणातील जवळपासचे नातेवाईक चुकूनही या उभयतांच्या वाऱ्याला उभे राहत नाहीत. इतक्या व्यवहारी दृष्टिकोणातून विवाहाच्या एका जवावदार प्रकाराला स्वीकारणारी ही विचारी स्त्री, सात वर्षांच्या मुलीला घेऊन एकटी राहते, स्वतःचा वैवाहिक दर्जा घट-स्फोटिता म्हणून सांगते. अशाही स्थितीत अभिमानाने म्हणते की, माझ्या फेट मॅरेजची मला सवय झालीय. I have grown accustomed

to my fate marriage. दहा वर्षाच्या वैवाहिक आयुष्याला मी स्वतःहून काढीमोड दिलीय कारण मला वाटते माझा नवरा माझ्यामध्ये आईचे प्रेम शोधीत होता आणि त्या प्रकारचे प्रेम देण्याची माझी क्षमता नाही. तिचे विवाह संबंधावद्दलचे तत्त्वज्ञान ऐकून मी अवाकच झाले.

खर तर नातेसंबंध जपण्याची, टिकविण्याची एक क्षमता असावी लागते. स्वतःच्या जीवनसाथीदाराला जिला जपता आले नाही तिला विदुच्या उपकारांची जाणीव कशी जपून ठेवता येणार ? येथे स्वतःचे वेगळेपण सिद्ध करण्यासाठी, नाविन्याचा अनुभव घेण्यासाठी, व्यक्ति, कोणत्याही थराला जाऊन पोहोंचू शकते. स्वतःच्या जीवनातील उद्देशहीनता ज्या व्यक्तिसाठी सवयीची होऊन जाते. तिला दुसरी व्यक्ति जीवनाच्या उद्देशावाबत कमालीची गंभीर असू शकते, ही जाणीव कशी होणार ? माझ्याकडे लक्ष जाईल या विचित्र भावनेपोटी, ही विद्यार्थिनी असे वागली असेल का ?

आयुष्यात इतका मोठा अनर्थ होईल असे विदुला स्वप्नातही वाटले नव्हते. आरोपाच्या भाषेतील हीनता त्याला जेव्हा आठवे तेव्हा अपमानाच्या काटचांतून कुणी आपल्याला निर्दयपणे फरफटत नेत आहे, आयण रक्तबंबाळ झालो आहोत असे त्याला वाटे. गेल्या सहा महिन्यांतील प्रत्येक क्षणी जाणवले की, विदुच्या अस्तित्वाला तुरुंगात घालविलेल्या एकमेव भीषण रात्रीने वेढून टाकले आहे. इच्छा, आकांक्षा आनंद, उत्साह जणू श्वास रोखून मौन झालेत. हातातोंडाशी आलेली, पदवी पूर्ण होईल का ? अशी आत्मविश्वास हरविल्यासारखी भाषा तो बोलू लागलाय. त्याच्या आयुष्यातील एकमेव कोमल संदर्भ, त्याची प्रेयसी तोषा, हिच्याकडेही तो अपरिचीत नजरेने पाहू लागलाय. काही महिन्यांपूर्वी जेव्हा तोषाशी विवाहवद्ध होण्याचे त्याने ठरविले तेव्हां त्याला वाटले आता कोणताही निर्णय होण्याचे उरले नाही. पदवी पूर्ण करायची व जीवसंगिनीला घेऊन मायदेशी परतायचे. एक भरपूर, आश्वस्त, समाधानी जीवन जगण्यासाठी. त्याला काय कल्पना की, परोपकाराच्या बदल्यात त्याला जे मिळणार आहे, त्याच्या ओळ्याने,

सुखकल्पनांच्या, यशाच्या, मधुर सहजीवनाच्या, आकाशांच्या चिध्या, चिध्या होणार आहेत? नेहमी ब्रायडल शॉपसमोरून जाताना माझा हात ओढून मला थांवविणारी व दुकानातील खिडक्यांतून वधूवेषात सजलेल्या पुतळ्यांना अनिमिष नेवांनी पाहाणारी तोषा, आजकाल त्या दुकानाजवळ येताच नजर जमिनीकडे झुकविते, पावलांची गती वाढविते. तिचे डोळे पाणावतात व तिचे स्वप्न आसवांत बुडून जाते.

जे झाले ते विसरून जाण्याची विदुची मनःपूर्वक इच्छा आहे. भूतकाळातल्या त्या क्षणांपासून मुक्ती मिळावी असे वाटत असूनही जो 'वर्तमान' त्याच्या वाटचाला आलाय तो त्या क्षणांना विसरू देत नाही. जामिनासाठी कर्जाऊ घेतलेले तीन हजार डॉलर्स व्याजासह परत द्यायचे आहेत. स्टुडंट व्हिसामुळे अधिक पगाराचे काम करता येत नाही. विद्यार्थ्यांसाठी उपलब्ध असलेली छोटीमोठी कामे शोधून पैसे मिळवावे लागतात. अशा कामाचं किमान वेतन म्हणजे एका तासाला तीन डॉलर्स मिळत. स्टुडंट व्हिसा अँकिटव्ह ठेवण्यासाठी प्रत्येक टर्मला कमीत कमी दोन कोर्सेस घ्यावे लागतात. त्यांची फी भरावी लागते. हचा आधीही आपल्या गरजांची पूर्ती करण्यासाठी तो कामे करीत होता परंतु तेव्हा विदुला जो उत्साह जाणवत असे, तो संपलेला आहे. . . .

परंतु तरीही विदु काम करतो. रात्री दोन वाजता काम आटोपून रुमवर येतो. वस नसल्यामुळे वर्फातून दोन मैल त्याला चालावे लागते. आणि चालता चालता, विदु हिशोब करीत असतो. चार वर्ग झाडून पुसायला किती तास लागले? त्या तासांचे किती पैसे मिळतील? व कर्जाची रक्कम किती डॉलर्सने कमी होईल याचा.

- डॉ. उषादेवी विजय कोल्हटकर

('अमेरिका, किती मोठी? किती छोटी?' या कथासंग्रहातून)

